

Ajalookirjanduse aastapreemia 2024 pälvis Malle Ermel

MATI LAUR, OLEV LIIVIK, HELEN ROHTMETS-AASA,
KAAREL VANAMÖLDER

Ajalookirjanduse aastapreemia eesmärk on esile tõsta ja tunnustada parimate eesti-keelsete ajalooramatute autoreid, hinnata Eesti ajalookirjanduse ja ajalooteaduse hetkeseisu ning tõsta avalikkuse huvi ajaloo ja ajaloolase kirjanduse vastu. Aastapreemiale, mida anti tänavu välja 30. korda, esitati sel aastal 20 ajalooramatut.

Preemiakandidaate vaagis komisjon koosseisus Mati Laur (esimees), Olev Liivik, Helen Rohtmets-Aasa ja Kaarel Vanamõlder. Töö polnud selgi aastal kuigi lihtne, sest nomineeritud olid väga erinevad teosed: monograafiad, artiklikogumikud, põhjalikud saatesõnad pildilisele materjalile. Ajalises plaanis käsitlesid need teemasid 12. sajandist 21. sajandisse, geograafiliselt araabia maadest ja Jaapanist läbi kesk- ja uusaegse Liivi- ja Eestimaa tänasesse Eesti Vabariiki. Pärast põhjalikke arutelusid jõuti parima raamatu osas üksmeelele, kuid kahtlemata väärivad tunnustust kõik preemiale esitatud teosed – eks ole nominatsioon isegi juba kõrge tunnustus tehtud töö eest. Kuigi preemiale esitatud raamatutega on olnud võimalik tutvuda juba mõnda aega ning osa neist on pälvinud tunnustust teistelgi konkurssidel, tasub kõigile kandideerinud teostele siinkohal siiski veel kord tähelepanu pöörata. Järgneval tutvustamisel ei ole kaugeltki lähtutud paremusjärjestusest, vaid kasutatud kronoloogilist lähenemist, liikudes ajas kaugemaid perioode käsitlevate teoste juurest nüüdisaega. Kirsiks tordil on parima ajalooramatu preemia pälvinud teos, mida tutvustatakse viimasena.

Üllar Petersoni ja Helen Geršmani teos „**Jalutuskäik maailma äärealadele. Eesti ja selle naabrid al-Idrīsī „Rogeri raamatus“**“ annab põhjaliku ülevaate araabia maateaduse kujunemisloost, 12. sajandi muslimist maateadlasest al-Idrīsīst ja tema „Rogeri raamatu“ erinevatest käsikirjadest, et võtta seejärel vaatluse alla küsimus, mis on eestlaste meeli erutanud kaua: kas al-Idrīsī pidas nime ASTLÄNDa all silmas tõesti Eestit või on tegu pelgalt meie soovunelmaga? „Rogeri raamatu“ araabiakeelset

Mati Laur, PhD, uusaja professor, ajaloo ja arheoloogia instituut, Tartu Ülikool, Jakobi 2, 51005 Tartu, mati.laur@ut.ee

Olev Liivik, PhD, vanemteadur, Eesti Mälu Instituut; arhiivinduse kaasprofessor, ajaloo ja arheoloogia instituut, Tartu Ülikool, Jakobi 2, 51005 Tartu, olev.liivik@ut.ee

Helen Rohtmets-Aasa, PhD, ajakirja Tuna peatoimetaja, helen.rohtmets@ra.ee

Kaarel Vanamõlder, PhD, vanemteadur, Underi ja Tuglase kirjanduskeskus; kommunikatsiooni- ja praktilise ajaloo dotsent, Tallinna Ülikool, Narva mnt 25, 10120 Tallinn, kaarel.vanamolder@tlu.ee

Aastapreemiale esitati sel aastal 20 ajalooraamatut, nende seas monograafiaid, koguteoseid ja artiklikogumikke.

Foto: Andres Tennus / Tartu Ülikool

teksti üksipulgi lahti harutades, seda tõlkides, analüüsides ja lahti mõtestades on Peterson ja Geršman ära teinud aukartustäratava töö. Raamat pakub põnevat lugemist kõigile ajaloo huvilistele ja sillutab ühtlasi teed tulevastele uurijatele, kes soovivad „lahti murda“ ka kohanimes, mille al-Idrīsī on ASTLÄNDasse paigutanud.

Kui möödunud aastal kandideeris ajaloopreemiale teos „Saare-Lääne piiskopkond, 1227–1573. Kõige rikkam territoorium“, siis keskendus sel aastal preemiale nomineeritud piiskopkondade sarja teine raamat Tartu piiskopkonnale kui kõige võimsamale territooriumile. Mihkel Mäesalu, Madis Maasingu, Ain Mäesalu, Anti Selarti, Heiki Valgu ja Aldur Vunki koostatud kogumik **„Tartu piiskopkond, 1224–1558. Kõige võimsam territoorium“** on kahtlemata hästi komponeeritud ülevaate-teos, mis avab keskaegset Tartu piiskopkonda mitmest vaatest ja tugineb kõige uuematele teadmistele.

Margus Laidre monograafia **„Ars moriendi – ars amatoria. Kunst surra ja kunst armastada kesk- ja varauusaegses Euroopas“** on 900 lehekülge hõlmav teos, milles on oskuslikult ühendatud kaks pealtnäha ühendamatut asja – surm ja seks. Rõhk on raamatus asetatud selgelt üldajaloole ning selles raamistuses on materjali valik laitmatu: olemas on kõik mis oluline ning vähem oluline taandub tagaplaanile. Erilist tähelepanu on pööranud kirjanduslikele allikatele, mis lisavad raamatule nii loetavust kui ka sisu sügavust.

Kogumiku **„Vana Tallinn“** 33. (37.). köide (toimetanud Tiina Kala ja Lea Kõiv) sisaldab käsitlusi mitmel olulisel teemal, millest tõstame siinkohal esile kolme: Tiina Kala artiklit linlase mõistest 13. sajandil, mis vaatleb laiemalt mitte ainult Tallinna,

vaid ka Riia näitel, kuidas siinsete linnade elanikkond *vs* kodanikkond kujuneb; Juhan Kreemi käsitlust linna ja aadli suhetest, mis pakub laiemat pilti ning mille seisukohti võib samuti rakendada kogu keskaegsele Liivimaale; ning kolmandaks Toomas Hiio 80-leheküljelist artiklit, millest tõstaksime omakorda esile põhjalikku ning huvitavalt ja vaimukalt kirjutatud Venemaa seisusekorralduse käsitlust. Ent kiitust väärivad ka kogumiku ülejäänud artiklid.

Inna Põltsam-Jürjo koostatud „**Conrad Dellingshuseni joonistatud maailm**“ on mõtteline järg 2023. aastal Tallinna Linnaarhiivi 140 aasta juubeli puhul peetud samanimelisele teaduskonverentsile ja rändnäitusele. On äärmiselt tervitatav, et Inna Jürjo on toonud joonistused, mida 16. sajandi teisel poolel Tallinnas raesekretärina töötanud Dellingshusen enam kui 400 aasta eest raeprotokollide servadele kritseldas, nüüd ka laiema lugejaskonna ette ja seda nii eesti kui ka inglise keeles. Dellingshuseni joonistatud maailma saadavad Inna Jürjo selgitavad kommentaarid ning saatesõna, mis annab hea ülevaate nii joonistaja eluloost kui ka keerulisest ajast, milles Dellingshusen elas ja oma pilte visandas. Kokkuvõttes on sündinud kaunis ja põnev raamat, mis annab haruldase võimaluse heita pilk ühe 16. sajandil elanud tallinlase maailma.

Poola aeg Eestis on teema, millest kõik on kuulnud, kuid vähesed lähemalt lugenud ja veel vähesemad uurinud. Enn Tarvel oli selles vallas õnnelik erand, sest korüfee keelteoskus ja äärmiselt lai silmaring võimaldasid tal tegeleda ka selle „karjuvalt nähtamatu“ teemaga Eesti varauusajast. Tarveli lõpetama jäänud käsikirja fragmentidest on Marten Seppel pannud kokku põhjaliku käsitluse „**Valge kotka tiiva all. Poola võim eestlaste maal 16.–17. sajandil**“, kirjutanud teosele sissejuhatuse ja järelsõna ning valinud väga hea pildimaterjali. Kaante vahele on saanud tervikkäsitlus Poola ajast Eestis, mille puhul väärib eraldi esiletõstmist ka teose kujunduslik külg.

Piret Lotmani koostatud artiklikogumikust „**Pildikeel kirjakultuuris**“ saab seda-korda teada, millist osa mängivad kirjakultuuris visuaalsed kujundid. Kogumik paistab silma teaduslikult kõrgetasemeliste kaastöödega, mille autorid Kristi Viiding, Aivar Põldvee, Tiina Kala, Ivar Leimus, Inna Põltsam-Jürjo, kui nimetada vaid mõned, on kõik tunnustatud uurijad. Kõige muu hulgas saab kogumikust teada, millest kõnelevad kesk- ja uusaegsetel müntidel kujutatud pildid, kust on pärit veel tänapäevalgi paljude aabitsate esikaanel trooniv kukk ning millist põnevat ajalooallikat kujutavad endast piltlikud isiku- ja kohanimed.

Eesti mõtteloo sarjas ilmunud Tõnu Tannbergi raamatus „**Ajalugu ei ole kunagi liiga palju**“ on pikemad ja põhjalikumad artiklid koondatud pealkirja alla „Võim ja vaim“ ning käsitlused Teise maailmasõja järgset sovetlikust masendusest ja absurdist seksiooni „Nõukogude kontrollimehhanismid Nõukogude Eestis“. Silmas pidades Tannbergi teadustöö aukartustäratavalt suurt mahtu, ei ole teose kokkupanek olnud ilmselt kergete killast. Artiklite valikut on siiski mõnevõrra lihtsustanud raamatu piiratud maht: nõnda on jäänud kogumikust välja pikemad uurimuslikud artiklid.

Ene Selarti „**Eesti ja Jaapan: suhted 19. sajandist 21. sajandi alguseni**“ annab hea ülevaate Eesti ja Jaapani ajaloolistest sidemetest läbi kahe viimase aastasaja.

Rohkete piltidega kolmekeelne raamat on mõeldud eelkõige laiemale ajaloohuvi-
liste ringile. Teos koondab värvikaid kirjeldusi tõusva päikese maa ja selle elanike
kujutamisest Eesti varases ajakirjanduses, õpikutes ja eesti kirjanike teostes, kuid
põhirõhk on siiski poliitilisel ajalool.

Meie, eestlaste, pürgimused kuuluda Põhjamaade rahvaste ja riikide sekka on
olnud püsivad. Kuigi need seostuvad ajalooliselt eelkõige meie sugulasrahva soom-
laste ja Soomega, on väga rõõmustav, et skandinavistist ajaloolane Mart Kuldkepp on
andnud oma viljaka uurimistöö põhjal eestlaste põhjamaalisusihalusest 20. sajandi
esimesel poolel Rootsi suunal välja monograafia „**Põhjamine Eesti. Rahvusriigi
sünd**“. Kuldkepp on ära teinud tänuväärse töö väga mitmekesise allikmaterjali ja
kirjandusega, valgustades tolles põnevas ajas teotsenud isikuid.

Sel aastal kuulus ajaloo-preemia nominentide hulka koguni kaks riigivanemate
raamatusarja kuulunud teost. Kalev Kuke raamat „**Otto Strandman. Elulugu ja elu
lugu**“ võtab põhjaliku vaatluse alla Eesti esimesel omariiklusperioodil ridamisi täht-
said riigiametiteid ning aastail 1929–1931 riigivanema ametit pidanud Otto Strandmani
eluloo. Teose autor ei taha nõustuda arvamusega, nagu olnuks sõdadevahelises
Eestis vaid „kaks suurt“ riigivanemat – Konstantin Päts ja Jaan Tõnisson. Nii ongi
Kuke koostatud biograafia üks eesmärk kirjutada Otto Strandman kui mitte nende
kõrvale, siis vähemasti otse nende kannule. Muljet avaldab Kalev Kuke tohutu töö
allikatega, mis on seda aukartustäratavam, et paljud Strandmani tegevust puudu-
tavat arhiivimaterjalid on kadunud ning Strandman ise oli pigem kõne- kui kirja-
mees. Ei saa välistada, et Kalev Kuke detektiivitöö tulemusena on ühtede kaante
vahele mahutatud nüüd enam-vähem kõik, mida on võimalik Strandmani kohta
erinevatest allikatest – nii arhiivist, ajakirjandusest, mälestustest kui ka publitsee-
ritud allikatest – leida.

Kui Kalev Kukk seadis eesmärgiks Strandman „suurte“ riigimeeste varjust välja
tuua ja püüenele tõsta, teeb Külle Arjakas oma teoses „**Riigivanem Juhan Kukk**“
sama Juhan Kukega ja seda igati õnnestunult. Teosest, mis ei jää oma mahult Otto
Strandmani elulooraamatule sugugi alla, saab põhjaliku ülevaate Juhan Kuke elu kõi-
gist eri tahkudest ja sealhulgas mõistagi tema võtmerollist Eesti iseseisvusmanifesti
koostamisel ning järgnenud tõusust noore Eesti Vabariigi poliitilise ja majandusliku
eliidi absoluutsesse tippu. Boonusena pakub raamat võimaluse saada pilt noore riigi
finantsoludest ajal, mil kogu vabariigi raha võinuks veel ära mahtuda Juhan Kuke
pintsakutaskusse.

Kolm aastat tagasi avaldas Toomas Anepaio väljapaistva juristi ja poliitiku, Eesti
Vabariigi esimese õiguskantsleri Anton Palvadre biograafia. Nüüd, kõigest kaks
aastat hiljem on tema sulest ilmunud Eesti Vabariigi Riigikohtu esimese esimehe
Kaarel Partsi elulooraamat „**Kaarel Parts: Oberbauer, pangahärra, riigikohtunik**“.
Nii nagu Anepaio teadustöid üldiselt, iseloomustab sedagi raamatut süvitsi minek,
oskus leida asjakohaseid arhiiviallikaid ning asetada portreeteeritav nõtkelt oma
ajastusse. Raamatust leiab nii huvitavaid detaile kui ka olustikukirjeldusi ja vajaliku
panoraamsema vaate.

2024. aasta ajalookirjanduse aastapreemia pälvis Tartu Ülikooli raamatukogu käsikirjade ja haruldaste raamatute osakonna raamatukoguhoidja Malle Ermel raamatu „Tartu Ülikooli raamatukogu 220“ eest.

Foto: Andres Tennus / Tartu Ülikool

Kaitseväe Akadeemia sarjas ilmunud uurimus „**Laidoner. Ohvitser ja juht**“ koosneb kahest eriilmelisest artiklist, mille autorid on Aarne Ermus ja Urmas Salo. Kui ajaloolase ettevalmistusega Salo analüüsib oma artiklis Laidoneri sõnavõtte ja esinemisi nn vaikelu ajastul, vaatleb sõjaväelase tagapõhjaga kolonel Aarne Ermuse raamatu mõõtu käsitlus Johan Laidoneri ohvitserikarjääri Vene armees ning tegevust Eesti sõjaväe ülemjuhatajana. Ermuse lähenemine eristub ajaloolaste omast nii metoodika kui ka rõhuasetuste poolest, pakkudes uusi vaatenurki Laidoneri arengutele ohvitserina.

Eesti linnaehituse ajaloo esimene osa ilmus 2019. aastal ja oli loomulikult nomineeritud ajalookirjanduse aastapreemiale. Möödunud aastal ilmunud Eesti linnaehituse ajaloo teise osa „**Eesti linnaehituse ajalugu 1918–2020**“ koostajatel Epp Lankotsal ja Triin Ojaril on õnnestunud põimida muljetavaldav koguteos väga erineva taustaga autorite kaastöödest, mis käsitlevad pealegi kolme väga eriilmelist ja vastuoluliste kihistustega ajajärku: sõjaeelset Eesti Vabariiki, Nõukogude perioodi ning taastatud iseseisvust. Kuigi tegemist on akadeemilise käsitlusega linnaehituse ajaloost, muudavad hoogne tekst ning suurepäraselt valitud illustratsioonid selle nauditavaks ja kergesti hoomatavaks lugemiseks ka laiemale huviliste ringile, kes vaadeldavat valdkonda põhjalikult ei tunne.

Anna Rinaldo „**Saunast süstlani. Sajandi jagu lugusid eestlaste tervisest**“ on Eesti Tervisemuseumi juubeliraamat, millega tähistati möödunud aastal muuseumi

sajandat sünnipäeva. Autor on ühendanud raamatus ajaloo ja meditsiini, mõeldes seejuures eeskätt laiemale lugejaskonnale. Lähema vaatluse alla võetakse 20. sajandi alguses hoogustunud terviseendendus – üleskutsed puhtama kodu ja tervislikuma eluviisi poole, eestlasi räsitud haigused ning abinõud, millega neid püüti seljatada.

Eesti Mälu Instituudi toimetiste sarjas ilmunud artiklikogumik „**Põgenemine Eestist Rootsi Teise maailmasõja ajal**“ (koostaja Hiljar Tammela) on tervitav täiendus ajalookirjandusse, mis käsitleb üht meie lähiajaloo olulisemat sündmust – 1944. aasta massilist põgenemist Eestist Läände. Suurpõgenemise 80. aastapäeva puhul üllitatud kogumikus võetakse lähema vaatluse alla põgenemine üle mere Rootsi. Eesti lugejate ette tuuakse nii uusi andmeid välisarhiivides talle olevatest materjalidest, millele uurijad seni pole ligi pääsenud, kui ka ülevaade sellest, kuidas suhtuti põgenikesse toonastes paguluse sihtkohariikides Soomes ja Rootsis.

Liisa Kaljula ja Elnara Taidre koostatud ja toimetatud teos „**Ülo Sooster**“ on laiendus kunstniku 100. sünniaastapäevale pühendatud näitusele „Sooster 100. Vaade erakogudest“, mis oli selle aasta kevadeni eksponeeritud Tallinnas Mikkeli muuseumis. Tunnustust väärib kogumiku pildiline pool, mis võtab suurepäraselt kokku Soosteri looming – tuntud maalide kõrval on väärilt esindatud ka Soosteri vähem tuntud raamatuillustratsioonid, samuti kaadrid riivilile jäänud „Sojuzmultfilmi“ animafilmist „Klaasharmonium“, mille kunstnik-lavastajaks Sooster oli.

Kunstiajaloo valdkonda kuulub ka Anders Härmi koostatud ja toimetatud „**Enn Põldroos. Kinnismõtete muuseum**“. See on põhjalik ja mitmekihiline sisesevaade ühe meie omanäolisema kunstniku loomingusse. Tegemist on näitusekataloogiga, milles Enn Põldroosi peamised tööd on saanud ühtede kaante vahele, mis on kahtlemata kiitust väärt.

Ajalookirjanduse aastapreemia vääriliseks hindas komisjon sel aastal Malle Ermeli monograafia „**Tartu Ülikooli raamatukogu 220**“. Võrreldes viimastel aastatel ilmunud rohkete asutuste ja institutsioonide ajalugudega on Malle Ermeli raamat oluliselt akadeemilisem (tõsi, seda on ka raamatus kajastatav institutsioon), põhjalik, süsteemne ja seejuures huvitav ja loetav. Asutuste ajalugudele üldomast kantseliiti siit ei leia. Käsitluse all on nii raamatukogu komplekteerimine, struktureerimine ja katalogiseerimine kui ka kasutuskord. Saame teada, milline segadus valitses raamatute kasutamises ja laenutamises 19. sajandi esimestel aastatel, kui veel polnud vastu võetud kasutuseeskirja, või kui keeruline oli professoritele laenutatud raamatuid tagasi saada, või kuidas raamatukogu töötajad korjasid surnumatja nägudega õuelt kokku raamatuid, mida erifondi juhataja sm Sõštšikov viiendalt korruselt alla pildus, või kuidas toimis erifond (väikese liialdusega 1950. aastate algul sellest raamatukogu enamalt jaolt koosneski). Sääraste käsitluste puhul saab sageli komistuseks üldtausta andmine: vahel on seda liiga palju või, vastupidi, unustatakse see sootuks andmata. Selles raamatus on ülikooli ja ülikooli raamatukogu ajaloo vahekorrad lausa ideaalselt paigas. Eraldi kiitust väärib illustratsioonide valik – nendega on tõesti vaeva nähtud ning ainuüksi piltidegagi piirdudes saab lugeja tüki maad targemaks.